

ДЕМОКРАТИЧНА ШКОЛА

Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства

THE EUROPEAN
WERGELAND
CENTRE

Norwegian Ministry
of Foreign Affairs

Міністерство
освіти і науки
України

Демократія та права людини в школі

Діагностика ситуації в школах-учасницях Програми

Аналітичний звіт

Європейський Центр ім. Вергеланда

2016

Зміст

Вступне слово	3
1. Про Програму.....	4
2. Концептуальні та методологічні рамки Програми.....	5
3. Оцінка ситуації у школах Програми із застосуванням Інструменту демократичного розвитку школи	8
Висновки.....	17
Додаток	19

Автори звіту:

*Христина Чушак, національний координатор Програми
Мажена Рафальська, експерт Ради Європи та Європейського Центру ім.
Вергеланда*

*Андрій Донець, національний координатор Програми
Марта Мельникевич-Чорна, Європейський Центр ім. Вергеланда
Ірина Сабор, керівник Програми, Європейський Центр ім. Вергеланда*

Наукова редакція:

Тетяна Філіпенко, методист Мар'їнського районного центру координації та розвитку освіти, заслужений учитель України

©Європейський Центр ім. Вергеланда, Осло

Вступне слово

Відомо, що демократія – це процес, а не ціль. Це дорога, якою школи, які вирішили брати участь у нашій Програмі, крокують свідомо та поступово, крок за кроком. Завдання команди Програми і ціль запланованих у її рамках заходів - надавати підтримку навчальним закладам на цьому шляху, сприяючи процесам демократизації школи. Рух у цьому напрямку вимагає чіткого окреслення пункту відправлення та постійної оцінки подоланого відтинку шляху. З метою визначення місця, з якого школи-учасниці розпочали свою подорож у рамках Програми, а також для оцінки здійсненого поступу, був розроблений Інструмент демократичного розвитку школи.

Даний аналітичний звіт містить результати діагностики, проведеної у школах-учасницях Програми із застосуванням згаданого Інструменту, щодо ситуації довкола освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини.

Висновки моніторингу використовуватимуться з метою планування заходів з демократизації шкіл та оцінки досягнутих змін наприкінці кожного циклу Програми. Вони можуть також слугувати як рекомендації для модернізації підходів до розвитку демократичних громадянських компетентностей в українських школах.

«Цей проект унікальний, бо пропонує комплексний підхід, не фокусуючи увагу лише на одній сфері у школі, яка потребує вдосконалення. Метою Програми є задіяти якомога більшу кількість суб'єктів навчально-виховного процесу. Ми розповідаємо про можливості для демократичних змін, але школи самі визначають, що саме їм необхідно змінити. А далі ми, тренери, будемо забезпечувати супровід їхніх ініціатив»

Ірина Рибак, тренер Програми, Донецький інститут післядипломної освіти

1. Про Програму

Цілі Програми

Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства в Україні “Демократична школа” (2016-2018рр.) розроблена у співпраці з Міністерством освіти і науки України та Радою Європи з метою підтримки реформ із демократизації та децентралізації у сфері середньої освіти в Україні.

Програма спрямована на поглиблення культури демократії і прав людини у школі та розвиток демократичних громадянських компетентностей шляхом розвитку демократичного шкільного врядування і демократичного середовища у школі, поглиблення державно-громадського партнерства, включення елементів та методів освіти з прав людини та демократичного громадянства у навчально-виховний процес.

Структура Програми націлена на поглиблення суспільної єдності та діалогу між різними регіонами України через налагодження партнерських зв'язків між школами. Крім того, Програма передбачає поглиблення професійного розвитку тренерів Програми – представників навчальних закладів різних рівнів освіти, фахівців інститутів з післядипломної педагогічної освіти та неурядових організацій.

Програмна діяльність ґрунтується на Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та з прав людини (ОДГ/ОПЛ), ухваленій Рекомендацією СМ/Rec(2010)7, Рамках компетентностей для культури демократії (РЕ, 2016) і відповідає пріоритетам Плану дій Ради Європи для України на 2015-2017 роки. Програм реалізується за підтримки Міністерства закордонних справ Норвегії.

Очікується, що Програма задіє до 120 шкіл на усій території України. Навчання пройде близько 480 директорів шкіл, учителів, представників місцевої влади. Відбуватиметься по два тренінги для тренерів та чотири-п'ять базових тренінгів для шкільних команд на рік, а також по 150-200 шкільних майстерень на місцях щороку, які охоплюватимуть усіх учасників навчально-виховного процесу.

Команда Програми працює на досягнення наступної мети:

- закорінення у школах систематичних демократичних практик, які ґрунтуються на повазі до прав людини;
- подальша реалізація положень Хартії з освіти для демократичного громадянства та з прав людини в Україні;
- розробка та апробація моделі розвитку культури демократії та демократичних громадянських компетентностей в українських школах, а також напрацювання та публікація відповідних рекомендацій;
- створення та підтримка Всеукраїнської мережі експертів-консультантів з освіти для демократичного громадянства та прав людини;
- поглиблення співпраці і діалогу між учнівською молоддю та освітянами з різних регіонів України.

Хід реалізації Програми

Упродовж першого півріччя реалізації Програми вдалося досягнути наступних результатів:

32

школи з 22 областей
у Всеукраїнській
мережі Програми

27

тренерів
(1 тренінг для
тренерів,
консультації
онлайн)

4

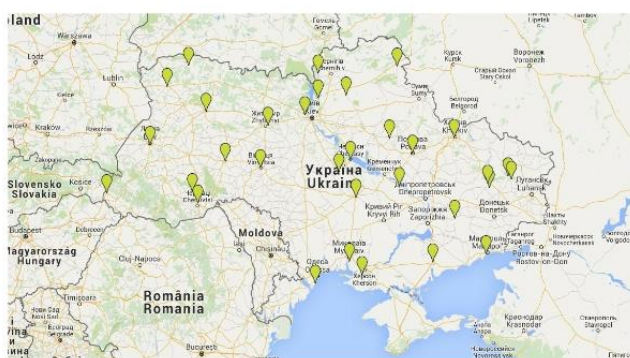
вступних тренінгів (120
учасників)

96

шкільних майстерень
(бл. 3000 учасників)

<http://ukr.theewc.org/ua>

- Проведена діагностика ситуації у школах
- Розроблені плани дій з демократичного розвитку шкіл
- розпочато переклад Хартії з ОДГ/ОПЛ у співпраці з ГО "Нова Доба"
- Програму обрали до участі у Світовому Форумі за демократію 2016 (Страсбург, 7-9 листопада)

З наступного навчального року планується запуск шкільних проектів, конференція з метою зміцнення мережі шкіл та поглиблення контактів між школами-учасницями із різних регіонів України, а також додаткові тренінги для тренерів Програми.

У 2017р. планується проведення Всеукраїнської конференції з метою презентації досягнутих результатів та обміну досвідом. Наступний цикл Програми для нових шкіл із різних куточків України планується розпочати з січня 2017 р.

2. Концептуальні та методологічні рамки Програми

Концепція Програми

Програма «Демократична школа» побудована навколо роботи з Інструментом демократичного розвитку школи, який дозволяє школам діагностувати ситуацію та визначити цілі для подальшої демократизації шкільного середовища та врядування і пропагування освіти для демократичного громадянства і прав людини у школі у найближчому майбутньому.

Відправним пунктом для створення згаданого Інструменту були відповідні концептуальні розробки Європейського Центру ім.Вергеланда. У своїй навчальній діяльності Центр керується переконанням у тому, що розвиток культури демократії та прав людини і виховання громадянських компетентностей у школі відбувається через цілеспрямований і комплексний **демократичний розвиток школи на основі загальношкільного підходу** – координовані зусилля та партнерство усіх учасників освітнього процесу у всіх сферах шкільного життя.

Згаданий підхід розділяє школу на три умовних сфери функціонування: власне, навчально-виховний процес, шкільне середовище та врядування, а також зв'язки з місцевою громадою. Враховуючи рекомендації, викладені у Хартії Ради Європи з ОДГ/ОПЛ, Програма пропонує укорінювати демократичні практики та цінності у школі через запровадження елементів освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховний процес, демократизацію шкільного врядування та клімату у школі, а також через розбудову партнерської взаємодії з місцевою громадою та органами місцевого самоврядування:

Програма "Демократична школа"

НАПРЯМКИ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ

Сфери демократичних змін і стандарти

Програма відстоює дотримання і пропагування навчальними закладами та освітніми програмами **основних цінностей та принципів демократичного громадянства та прав людини**, визначених Хартією Ради Європи з ОДГ/ОПЛ та покладених в основу нових Рамок компетентностей для культури демократії (2016):

- принцип демократичної участі, інклюзії та партнерства
- принцип поваги до прав людини та людської гідності
- принцип рівності
- принцип поваги до різноманіття
- принцип мирного співіснування

Методологія проведення дослідження

При розробці проекту Програми його автори побачили необхідність створити спеціальний інструментарій для демократичного розвитку школи й оцінки досягнутих демократичних змін. На початку розробки інструменту проаналізовано низку схожих діагностичних інструментів (наприклад, розроблена Amnesty International анкета оцінки «температури прав людини» у школі тощо).

Важливим був і сам процес розробки Інструменту. Прагнучи пропагувати цінності, які відстоює Програма, у тому числі й через практику її реалізації, було вирішено забезпечити якнайповнішу демократичність процесу дослідження – через участь усіх зацікавлених сторін у розробці Інструменту. Усі учасники, залучені до Програми, отримали можливість висловити свою думку щодо структури та індикаторів документу, цілей та методів проведення дослідження; ці пропозиції було розглянуто й враховано під час розробки остаточного варіанту Інструменту.

Залучення усіх зацікавлених сторін дозволило провести справді корисне для шкіл дослідження. Це також знизило ризик загрози того, що Інструмент сприйматимуть як «контроль» чи «зовнішнє оцінювання». Для цього процес дослідження повинен бути прозорим, так щоб як структура інструменту, так і процедура його застосування були зрозумілими для всіх. Школи, які проводять оцінку, повинні брати активну участь у дослідженні, самотужки формуючи бачення ситуації у власному навчальному закладі. Крім того, не можна допускати, щоби в ході проведення дослідження у школі учасники відчували небезпеку чи дискомфорт.

Дослідження, проведене таким чином, відповідає вимогам так званого IV покоління оцінювання процесів, яке також називають „діалогічною оцінкою”, „дорадчою демократичною оцінкою” (deliberative democratic evaluation), або „оцінкою розвитку” (developmental evaluation). Цінності, які пропагує IV покоління оцінювання – це насамперед публічність проекту дослідження на всіх його етапах, діалогічність та інтерактивність процесу, контекстуальність, готовність до змін, відкритість та інтегральність. Дослідження, проведене відповідно до цих згаданих принципів, спрямоване на пізнання та розвиток і підтримує процеси трансформації установи (навчального закладу), враховуючи локальний контекст. Інструмент спонукає школи розмірковувати над їхньою роллю у суспільстві, а також можливостями реалізації потенціалу свого розвитку і зростання.

Відтак, з початку реалізації Програми наприкінці 2015 року, участь у розробці Інструменту взяли організатори, експерти, координатори і тренери Програми та шкільні команди. Дослідження з діагностики ситуації розпочалося відразу після проведення вступних тренінгів для шкіл. На зустрічах з оцінки у школах-учасницях Програми тренери (як мінімум двоє) працювали з ініціативними групами, до складу яких входили: директор школи, вчителі, батьки, учні, представники органів місцевого самоврядування та управління освіти й (або) партнерських організацій.

За підтримки тренерів учасники зустрічей колективно визначали рівень виконання школою відповідних стандартів (через дискусії на відповідні теми, а часом навіть вдаючись часом до голосування) – див. Додаток. Після аналізу ситуації у кожній сфері життя школи учасники зустрічей обговорювали можливі кроки із покращення ситуації, окреслювали напрямки бажаних змін та здійснювали планування кроків задля їх досягнення.

Дане дослідження налаштувало учасників на відкритість і чесність в оцінці ситуації. Учасники дослідження продемонстрували високий рівень рефлексії та критичного ставлення, визнаючи потребу змін у своїх школах.

Метою дослідження, окрім діагностики ситуації на початку реалізації Програми у школах-учасницях, є також розвиток навчального закладу, покращення якості його роботи і демократизація освітніх процесів у країні в цілому.

Після завершення проектів у школах буде проведене повторне дослідження з метою визначення виконання стандартів в трьох сферах розвитку школи. Це дозволить побачити прогрес, досягнутий за час участі у Програмі.

Ми вважаємо, що розроблений Інструмент перебуває постійно *in statu nascendi*. Після закінчення шкільних проектів ми питаємо школи про його придатність для планування змін, а також про можливі пропозиції внесення змін до самого Інструменту, який застосовуватиметься для досліджень у рамках нових циклів Програми.

3. Оцінка ситуації у школах Програми із застосуванням Інструменту демократичного розвитку школи

Робота з Інструментом

Ще на вступних тренінгах учасники Програми висловили своє зацікавлення Інструментом. З підсумкових анкет випливає, що отримати інструментарій для реалізації проектів із запровадження змін у школі було дуже важливо для 71% учасників базових тренінгів (березень 2016). Загальне сприйняття Інструменту як на базових тренінгах, так і при подальшій роботі з ним безпосередньо у школах було позитивне. Його сприйняли як «дороговказ для дій», розроблений до українського контексту. Як зазначила одна із учасниць, «за умови відповідного використання, цей інструментарій дає комплексне уявлення щодо того, у яких напрямках має рухатися школа, щоби розвивати культуру демократії і прав людини у школі та формувати демократичні громадянські компетентності». Саме такого узагальнення потребували учасники Програми. Адже, фактично, всі школи-учасниці Програми розуміють необхідність і частково втілюють в життя основні принципи демократії. Проте на базових тренінгах неодноразово піднімалося питання про узагальнену й багатовимірну модель демократичної школи, яку й пропонує Програма.

Після опрацювання Інструменту демократичного розвитку школи на вступних тренінгах, тренери Програми ознайомили шкільні колективи та ширшу громадськість із його ідеєю, структурою та завданнями під час спеціальних презентацій у школах. За активної фасилітації тренерів Програми у кожній школі з Інструментом докладно працювала робоча група, до складу якої входили представники шкільної адміністрації, педколективу, учнівського самоврядування (або, якщо воно у школі не діяло, то активні учні), а також представники батьківського комітету та місцевої громади (чи то представники органів місцевого самоврядування, органів управління освітою, громадських об'єднань). Кількість учасників робочих груп у різних школах

різнилася між близько 30 та 6 особами. Багато зі шкіл самостійно проводили додаткові сесії з демократичного розвитку школи у різних цільових групах (з батьками, з учнівським активом, ширшим складом педколективу; майже у всіх школах адміністрація школи працювала над дослідженням додатково). Зустрічі із проведення дослідження відбувалися у квітні – травні 2016 року.

Аналіз ситуації у школах-учасницях

Запропоновані нижче результати – це аналіз «вхідного» рівня 32 шкіл-учасниць першого циклу Програми. Відповідно до вимог Програми, до участі були запрошені школи майже з усіх областей України (22), у т.ч. п'ять із Донецької та Луганської областей. Оскільки одним з головних критеріїв при відборі учасників була мотивація до демократичних перетворень у школі і бачення змін, які школа хотіла б запроваджувати, серед наших учасників маємо дуже різні школи – і невеликі сільські, й великі міські, гімназії, початкові школи. Проте такий різноманітний склад учасників «пілотного» дослідження сприяє виявленню загальних тенденцій, притаманних українській середній освіті, пов'язаних із демократизацією школи як інституції. Дослідження базується насамперед на самооцінці школою своєї ситуації, проте залучення до аналізу різних учасників навчально-виховного процесу, а також консультативна підтримка тренерів Програми, сприяли достатньо репрезентативному й різнобічному аналізу процесів у кожній із шкіл.

З аналізу узагальненої інформації з усіх шкіл-учасниць Програми зрозуміло, що найскладніша ситуація в українських школах наразі є з включенням принципів, підходів та тематики, пов'язаної з демократичним громадянством та правами людини, у навчально-виховний процес. Саме у цій сфері найбільша кількість шкіл-учасниць Програми оцінили свій рівень розвитку як початковий. Відтак, з метою виховання свідомих та освічених громадян, які беруть активну участь у суспільному житті, школам слід звернути більшу увагу на формування демократичних громадянських компетентностей засобами шкільної програми, методів навчання, а також позакласної роботи.

В деяких школах етап діагностування ситуації виявив протиріччя між різними суб'єктами навчально-виховного процесу. У адміністрації, вчителів, представників батьківського комітету є різне бачення розвитку школи. Представники учнівського самоврядування в більшості випадків погоджувалися з думкою адміністрації чи педагогів і розвивали власну думку лише за підказки вчителів чи батьків. Проведене дослідження яскраво продемонструвало необхідність змін у школі, які б сприяли подальшому розвитку критичного мислення, відповідальної участі, поваги й до інших поглядів та думок, мирного вирішення конфліктних ситуацій – і загалом сприяли б формуванню демократичних громадянських компетентностей.

Сфера I: Демократичне шкільне середовище і демократичне врядування

У цілому, шкільне середовище у більшості шкіл оцінювалося як позитивне і безпечне. Водночас, окремі учасники визнавали наявність викликів недостатньої інклюзії учнів з особливими потребами, браку рівності та поваги у відносинах між учнями та вчителями, недостатньо партнерських відносин між батьками та вчителями, існування невирішених конфліктних ситуацій всередині педагогічного колективу.

Попри те, що загалом школи-учасниці вирізняються переважно демократичним типом управління, у деяких школах врядування здійснюється відверто авторитарним чином. Це чітко проглядалося під час діагностування, коли у деяких навчальних закладах за відсутності адміністрації лунало багато критики щодо організації навчало-виховного процесу у школі, але з появою директора або його заступників оцінювання набувало позитивних забарвлень. Проте в більшості шкіл адміністрація сама виявляла ініціативу щодо демократичних змін і була локомотивом конструктивної критики.

Практично у всіх школах-учасницях Програми існують органи шкільного самоврядування, проте загальною проблемою залишається формальність виконання ними своїх функцій. Наприклад, Рада школи як колегіальний орган прийняття рішень існує у всіх школах. Але збирається вона, в кращому випадку, раз на рік і важливі питання на обговорення не виносяться, а заслуховуються лише звіти про поліпшення матеріально-фінансового забезпечення школи. Органи батьківського самоврядування достатньо активні, але часто виконують декоративну функцію, не будуючи партнерських відносин зі школою. В окремих навчальних закладах вагоме місце у процесі прийняття рішень у школі не посідає й педагогічна рада.

Розглядаючи процеси врядування та управління в школі, найслабшим місцем в школах-учасницях виявилися процедури, пов'язані з вирішенням конфліктів у навчальному закладі. Понад половина шкіл-учасниць Програми визнали, що у школі відсутні процедури мирного та партиципаторного вирішення конфліктів, протидії дискримінації та цькуванню (булінгу, мобінгу). Водночас, відсутність прописаних процедур вирішення конфліктних ситуацій та заходів (насамперед навчання) із попередження таких ситуацій найчастіше пояснювалося «відсутністю конфліктів та насильства в школі», «відсутності дискримінації, випадків булінгу», тощо. Проте в ході додаткових обговорень було виявлено, що дискримінаційне ставлення, булінг та мобінг не завжди розпізнаються та фіксуються. Рада Європи провадить активну просвітницьку діяльність цій сфері, тож перспективним для Програми є проведення додаткових тренінгів із запобігання булінгу у школі, викорінення мови ненависті в інтернеті тощо.

Іншим викликом, про який сигналізувало наше дослідження, виявився низький рівень усвідомленості важливості дотримання у школі правил, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ для всіх учнів, вчителів та інших членів колективу, незважаючи на походження, культурну ідентичність, стиль життя чи переконання. Самі правила частково прописані на локальному рівні у статуті навчального закладу, правилах внутрішнього трудового розпорядку, колективному договорі, а також на державному рівні – в Законі України «Про освіту». Але в багатьох випадках ані вчителі, ані учні не знають, де прописані ці правила, не читали і не цікавилася наявністю цих документів – а відтак, не використовують їх у повсякденні. Відтак, у рамках Програми важливо звернути більшу увагу на розповсюдження інформації про те, що таке рівний доступ та дискримінація, таким чином збільшуючи чутливість працівників шкіл, учнів та батьків до цих питань.

Обговорення питання щодо відображення принципів демократії і поваги до прав людини в шкільних документах викрило важливу проблему середньої школи – розходження усталеної практики з інструкціями та фіксованими процедурами. У значній частині шкіл-учасниць Програми існують справді демократичні практики при вирішенні питань загальношкільної ваги, управлінні школою тощо. Проте ці здобутки залишаються на рівні «звичайв», коли у певних ситуаціях діють, «як повелося». У переважній більшості шкіл ніколи не виникало потреби прописати

процедури вирішення певних управлінських питань, оскільки на практиці вони керуються усталеними традиціями. Відсутність фіксованих процедур посилює роль людського фактору в системі середньої освіти – що учасники Програми визнають як проблему (коли «все залежить від директора» чи очільника у районному (міському) управлінні освіти тощо). Небажання «кодифікувати» ці практики школи пояснювали насамперед з надмірною бюрократизацією та громіздким діловодством. Серед учителів та шкільної адміністрації поширене упереджене ставлення до «нових папірців» та документів. При цьому, значний масив обов'язкової шкільної документації є, фактично, «мертвими» документами, до яких школа звертається вкрай рідко (йдеться не лише про шкільні статuti, а часто й положення про шкільне чи учнівське самоврядування тощо).

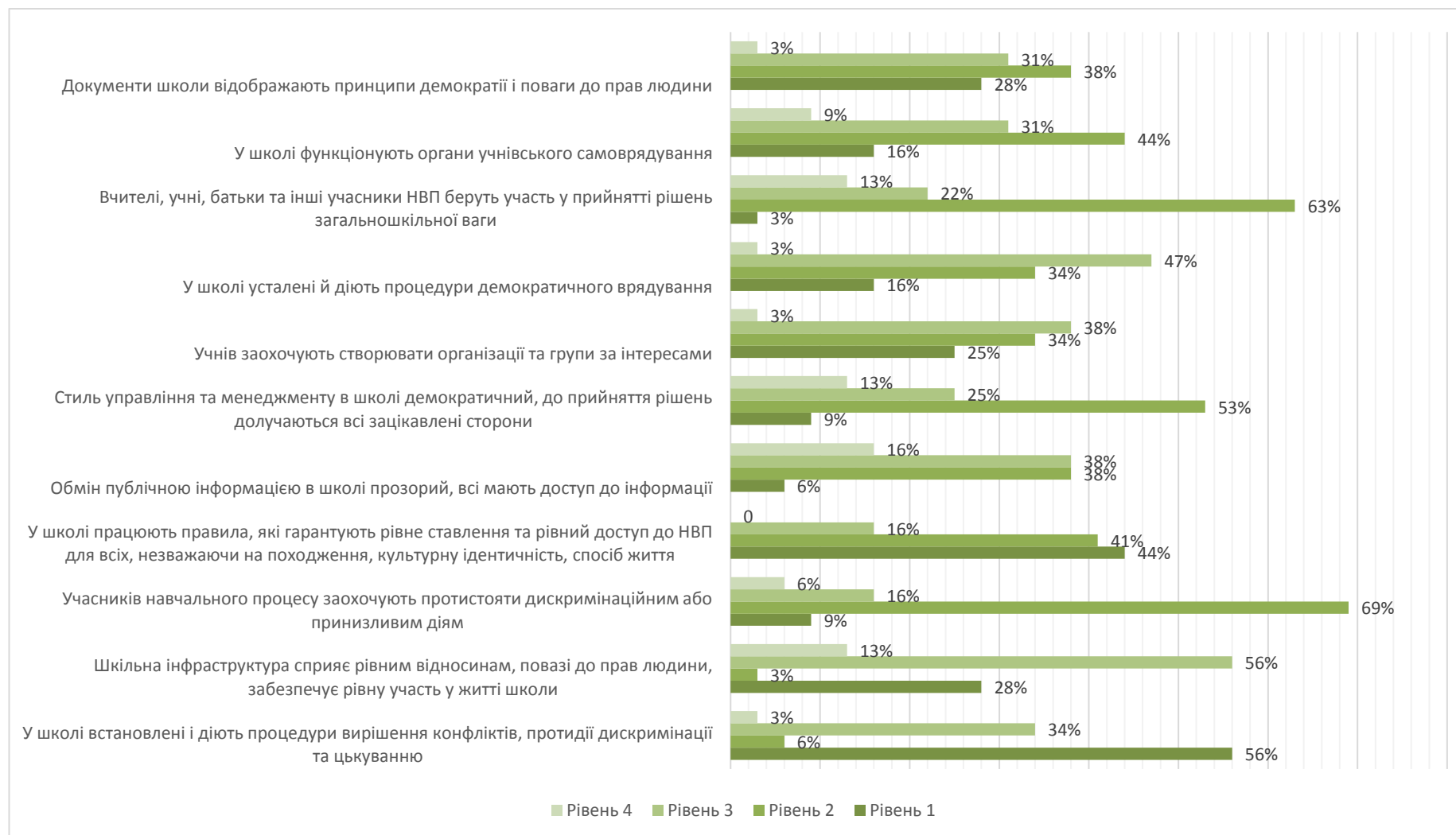
Окреслюючи можливі кроки вирішення ситуації, учасники обговорень у школах виокремили два таких шляхи: зменшення «паперового» навантаження на школи на центральному рівні та робота над усвідомленням важливості «живих» правил, які відображають реальні потреби та реагують на виклики сьогодення, в тому числі й у контексті конкретної громади, – на рівні школи. Ці правила мають переглядатися й змінюватися широким колом зацікавлених сторін та учасників навчально-виховного процесу. Окреслення процедур зміни існуючих правил чи оскарження прийнятих рішень також вимагає додаткової роботи майже у всіх школах-учасницях Програми.

Чимало дискусій серед учасників спровокувало й питання важливості заохочення учнів створювати організації та групи за інтересами задля сприяння демократизації процесу прийняття рішень у школі. Серед шкіл поширені скарги на брак активних зацікавлених учнів, членів педколективу, батьків. Учителі визнають потребу в додаткових знаннях та навиках із активізації участі молоді в житті школи та громади, а також зі співпраці з волонтерами на довготривалих засадах. Ці виклики тісно пов'язані з розвитком та функціонуванням учнівського самоврядування. У понад половині шкіл органи учнівського самоврядування існують номінально, за строгого контролю адміністрації. Водночас, саме через участь у роботі органів самоврядування учні можуть найкраще на власному досвіді зрозуміти функціонування демократичних інституцій та процедур. Відтак, Програмі слід звернути окрему увагу на розвиток цього виміру школи, позаяк дієве учнівське самоврядування – один із найвагоміших чинників формування громадянських компетентностей.

Варто зауважити, що доступ до публічної інформації в школах відповідає демократичним стандартам. Водночас, чимало вчителів наголошували, що «традиційні» способи донесення інформації, як от через оголошення на дошці у школі, фактично не працюють. Учні та батьки активно обмінюються необхідною інформацією, обговорюють шкільні проблеми тощо завдяки соціальним мережам та різноманітним програмам для смартфонів. Якість веб-сторінок шкіл-учасниць різниться. Частина шкіл вирішила попрацювати над покращенням своїх веб-сторінок та посилити свою присутність у соціальних мережах з метою полегшення доступу до інформації зацікавленим суб'єктам навчально-виховного процесу.

Діаграма 1: Демократичне шкільне середовище і демократичне врядування у школах-учасницях

(Діаграма показує рівні виконання визначених стандартів у згаданій сфері у порядку спадання від найвищого рівня (4) до найнижчого (1). У відсотках виражена відносна кількість шкіл, які оцінили ситуацію у своєму закладі на відповідному рівні)

Сфера II: Освіта для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховному процесі

Учасники дослідження наголошували на важливості активнішого включення елементів та підходів освіти з демократичного громадянства та прав людини у навчально-виховний процес. При обговоренні ситуації у цій сфері найчастіше звучали переконання вчителів у необхідності централізованого оновлення змісту освіти. Водночас, учасники визнавали важливість рішень, ухвалених на рівні школи, у вихованні демократичних громадянських компетентностей. В цьому контексті увага акцентувалася не лише на необхідності законодавчого закріплення автономії школи, але й на потребі працювати над зміною установок учителів, над розвитком самостійності та автономності вчителя.

Загалом, багато шкіл визнавали застарілість «знаннєвого» підходу до формування демократичних громадянських компетентностей, наголошуючи на потребі системного виховання цінностей та установок майбутніх громадян, розвитку навичок для успішного життя у демократичному суспільстві.

Тематика освіти для демократичного громадянства і прав людини включена у навчання предметів освітньої галузі «Суспільствознавство» (правознавство, історія) та в окремі теми предметів літератури (біографії письменників та твори), біології, екології, географії. Однак тематичні зв'язки не відстежуються системно, тільки в окремих випадках на особистому рівні між вчителями (неформальна, безсистемна співпраця окремих вчителів). Окремо тематика ОДГ/ОПЛ викладається в рамках інваріантного предмету «Людина і світ» в 11 класі (0,5 год на тиждень). У початковій школі є інваріантні предмети з громадянської освіти та прав людини «Я і Україна», «Я у світі» (по 1 годині у 2,3,4 класах). Цілісного плану з розвитку демократичних громадянських компетентностей у школах не існує.

Обговорюючи проблематику сучасних навчальних посібників для вивчення культури демократії і прав людини, багато шкіл висловили потребу у підтримці Міністерства освіти і науки України у забезпеченні їх відповідними посібниками, зокрема, розробленими Радою Європи. Незважаючи на існування величезної кількості матеріалів із громадянської освіти, досі бракує матеріалів, які були б орієнтовані не лише на передачу знань, а й на розвиток навичок, формування цінностей та установок, необхідних для успішного життя у демократичному суспільстві. Лунали рекомендації, зокрема, щодо перекладу та адаптації матеріалів Ради Європи із розробленими вправами, інтерактивними заняттями українською із подальшим присвоєнням грифу Міністерства освіти і науки. Це значно полегшило б роботу над якісним і дієвим запровадженням освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховний процес – а у цілому сприяло б подальшому виконанню положень Хартії Ради Європи з освіти для демократичного врядування і прав людини в Україні.

Достатньо високо учасники дослідження оцінили рівень кваліфікації вчителів у питаннях використання демократичних методик викладання. Але й тут є багато можливостей для удосконалення. У школах існує потреба активізації застосування вчителями проблемно орієнтованих методів навчання, які сприяють розвитку громадянських компетентностей через дію та особистий досвід.

Діаграма 2: Освіта для демократичного громадянства і прав людини у школах-учасницях Програми

(Діаграма показує рівні виконання визначених стандартів у згаданій сфері у порядку спадання від найвищого рівня (4) до найнижчого (1). У відсотках виражена відносна кількість шкіл, які оцінили ситуацію у своєму закладі на відповідному рівні)

Водночас, школи достатньою мірою використовують потенціал позакласної роботи у формуванні активної громадянської позиції школярів, розвитку толерантного ставлення до інших, поваги до прав людини. Наприклад, практично усі школи беруть участь у акціях з допомоги воїнам АТО, тимчасово переміщеним особам. В окремих школах впроваджується програма «Гендерна рівність», проводяться тижні протидії насиллю. В деяких практичний психолог веде заняття з курсів за вибором: «Кроки до порозуміння», «Рівний рівному». Є школи, які активно впроваджують дебатні технології у рамках спеціальних виховних заходів, що сприяє вихованню активної позиції учнівської молоді в громадянському суспільстві.

Сфера III: Партнерські зв'язки та співпраця з місцевою громадою

Частина шкіл, які беруть участь у Програмі, досить активно розвиває партнерську співпрацю з місцевою громадою (у менших населених пунктах співпраця з громадою розвивається краще), але для багатьох шкіл ця тематика є проблематичною і фактично новою.

Після Революції гідності в Україні відбувся спалах волонтерської діяльності. Ця тенденція не оминула й школи; вони активно долучаються до добровільних проєктів, допомоги воїнам АТО, до вирішення суспільно важливих проблем та викликів. Однак школам потрібне усвідомлене планування своєї співпраці із громадськими активістами та організаціями для того, щоб така діяльність із ситуативної перетворилася у тривале партнерство із розвитку активної громадянської позиції школярів, розуміння і усвідомлене прийняття ними демократичних цінностей і цінностей прав людини через практику партнерських відносин.

Наразі, аналіз ситуації показав, що співпраця школи з громадою рідко має ознаки стратегічного планування (а насамперед щодо досягнення засобами такої співпраці освітніх завдань), а є радше спорадичною, на вирішення конкретних питань. Понад половина шкіл-учасниць Програми зазначили, що задокументованих домовленостей про співпрацю з партнерами вони не мають.

В ході дослідження велися дискусії про те, що співпраця при цьому має бути реальною, адже дуже часто школи використовують як споживачів певних послуг, які надають неурядові організації та інституції. Учасники Програми неодноразово торкалися питання перевантаженості шкіл заходами та нав'язаною задіяністю в житті міста чи району. Школи-учасниці прагнуть будувати здорові стосунки з місцевою громадою через поступове позбавлення від примусової псевдо-співпраці й побудову справді партнерських зв'язків з організаціями, які цікаві школі, на паритетних засадах та з метою виховання демократичних громадянських компетентностей.

Актуальне для шкіл й питання активізації участі молоді в вирішенні проблем громади. Як свідчать обговорення зі школами, замість реальної участі молоді у різноманітних структурах та ініціативах, участь учнів є часто декоративною. Відсутність (законодавчо закріплених) механізмів реального впливу молоді на життя й процес прийняття рішень у громаді не сприяє формуванню активної громадянської позиції серед школярів. У школах майже відсутні ініціативні групи чи організації, які об'єднують різні зацікавлені сторони задля вирішення проблем, що постали перед громадою, і які готують шкільну молодь до повноцінного життя у громадянському суспільстві. Заохочення створення відповідних об'єднань сприяло б здобуттю учнями практичних навиків роботи у команді, взаємоповаги, інклюзії, формуванню відповідальності за славне життя у демократичному суспільстві.

Діаграма 3: Партнерські зв'язки та співпраця з місцевою громадою у школах-учасницях Програми

(Діаграма показує рівні виконання визначених стандартів у згаданій сфері у порядку спадання від найвищого рівня (4) до найнижчого (1). У відсотках виражена відносна кількість шкіл, які оцінили ситуацію у своєму закладі на відповідному рівні)

Висновки

Дослідження, проведене у 32 школах 22 областей України із застосуванням розробленого в рамках Програми Інструменту демократичного розвитку школи, свідчить про високу зацікавленість серед шкільної адміністрації, вчителів, батьків та школярів, представників громади у демократизації шкільного врядування, збільшенні автономії середньої школи, спрямування навчально-виховного процесу на формування демократичних громадянських компетентностей для успішного життя у суспільстві 21 століття.

Водночас, учасники дослідження неодноразово наголошували на потребі підтримки, пояснення, а також сприяння у реалізації цих процесів – як з боку Програми і партнерів з її організації, а насамперед Міністерства освіти й науки України, так і з боку інших акторів, які працюють у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини. Зокрема, гострим залишається питання забезпечення шкіл посібниками Ради Європи з ОДГ/ОПЛ та проведення навчання щодо їх використання у класній і позакласній роботі. Співпраця різних акторів сприятиме ефективнішому включенню тематики з освіти для демократичного громадянства і освіти з прав людини в освітній процес.

У результаті аналізу були ідентифіковані наступні головні проблемні вузли, пов'язані з процесами демократизації середньої школи:

- недостатнє включення підходів, методів та тематики, пов'язаної з освітою для демократичного громадянства і прав людини у навчальні програми, а також позакласну роботу; недостатньо напрацьовані міжпредметні зв'язки у цій сфері;
- переважання «знаннєвого» підходу до громадянської освіти, недостатнього для комплексного формування демократичних громадянських компетентностей у випускників;
- звуження розуміння шкільного самоврядування до «учнівського самоврядування»; формальне існування органів самоврядування у школі;
- розходження шкільних практик та задокументованих правил й процедур;
- недостатня розробка демократичних процедур у школах – передовсім, пов'язаних із вирішенням конфліктів у навчальному закладі та правил, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ для всіх учнів, вчителів та інших членів колективу, незважаючи на походження, культурну ідентичність, стиль життя чи переконання;
- відсутність інституціональних або реальних можливостей для молодіжної участі, як у межах школи, так і (більшою мірою) в громаді;
- брак рівних та партнерських відносин школи у стосунках з громадою та іншими інституціями, організаціями з метою формування демократичних громадянських компетентностей;
- недостатньо можливостей для професійного розвитку вчителів у сфері освіти для демократичного громадянства і прав людини.

У подальшому в рамках Програми важлива робота над поглибленням усвідомлення викликів та проблем, які школи часто «не бачать», а тому й не реагують на них. Відтак, важливими є наступні напрямки інформування та навчання:

- права людини у школі, попередження і викорінення дискримінації у школі;

- використання посібників й інших матеріалів Ради Європи з ОДГ/ОПЛ у навчально-виховному процесі;
- включення підходів, методів та тематики освіти для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховний процес;
- активізація застосування вчителями проблемно орієнтованих методів навчання, що сприяють розвитку демократичних громадянських компетентностей;
- активізація участі учнів та батьків у прийнятті рішень загальношкільної ваги; розвиток активної громадянської позиції школярів;
- створення «живих» правил та процедур, які відображають реальні потреби та реагують на виклики сьогодення (як у школах, так і в питаннях співпраці з партнерами, громадою);
- планування співпраці та партнерства шкіл із громадськими активістами та організаціями.

Крім цього, важливим способом подолання означених викликів є обмін досвідом між школами із різних регіонів України, залучення релевантного зарубіжного досвіду.

ДЕМОКРАТИЧНА ШКОЛА

Всеукраїнська програма освіти для демократичного громадянства

Norwegian Ministry
of Foreign Affairs

Міністерство
освіти і науки
України

Додаток

ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ШКОЛИ

I. Сфера змін: Демократичне середовище і демократичне врядування

1.1. Шкільне середовище і тип врядування в школі є демократичними

Стандарт	Індикатори			
1.1.1 Документи школи відображають принципи демократії і поваги до прав людини і їхні положення реалізуються.	<p>Які внутрішні документи регулюють роботу школи?</p> <p>Які головні цінності закріплені у кожному з цих документів? Наведіть приклад (цитати).</p> <p>Хто брав участь у розробці цих документів?</p> <p>Хто брав участь в ухваленні цих документів?</p> <p>Якою була процедура їх ухвалення?</p> <p>Як можна внести зміни до цих документів?</p> <p>Чи існує процедура внесення змін чи зміни вносяться оказійно?</p> <p>Хто може ініціювати цей процес?</p> <p>Які міжнародні документи з прав людини враховувалися під час їхньої розробки? (приклад; цитати)</p> <p>Якими демократичними принципами керується школа у своїй діяльності? Наведіть приклади.</p>			
Рівень виконання стандарту	Демократичні принципи і процедури не прописані у шкільних документах.	Шкільні документи відображають принципи демократії і поваги до прав людини.	Демократичні принципи і процедури, принципи поваги до прав людини відображені в документах і використовуються.	Шкільні документи відображають принципи демократії і поваги до прав людини, містять демократичні процедури ухвалення та оновлення. Їхні положення реалізуються.
Стандарт	Індикатори			

<p>1.1.2 У школі функціонують органи учнівського самоврядування</p>	<p>Хто виступав ініціатором створення учнівського самоврядування? Чи прописана роль органу учнівського самоврядування у шкільному статуті? У чому вона полягає? (цитати) Які ще документи регулюють діяльність учнівського самоврядування? Як формуються органи учнівського самоврядування? Коли були останні вибори до органів учнівського самоврядування? Як відбувався цей процес? Які питання вирішує учнівське самоврядування? Наведіть приклад нещодавнього рішення учнівського самоврядування (останній рік). Наведіть приклад ініціативи учнівського самоврядування, яка була запроваджена в школі.</p>			
<p>Рівень виконання стандарту</p>	<p>Органи учнівського самоврядування формуються адміністративним шляхом, існують формально.</p>	<p>Органи учнівського самоврядування формуються адміністративним шляхом і займаються обмеженим колом питань.</p>	<p>Органи учнівського самоврядування існують, регулярно оновлюються і займаються різноманітними питаннями.</p>	<p>Органи учнівського самоврядування існують, регулярно оновлюються, працюють, ініціюють і впливають на прийняття рішень загальношкільного значення.</p>
<p>Стандарт</p>	<p>Індикатори</p>			
<p>1.1.3 Учителі, учні, батьки та інші учасники навчального процесу беруть участь у прийнятті рішень загальношкільної ваги і формуванні шкільних планів</p>	<p>Як відбувається планування роботи школи? Хто бере участь у цьому процесі? Хто надає консультації для розробки відповідних документів? Хто приймає рішення в процесі планування? Як це відбувається? Як реалізується право батьків та учнів на участь у плануванні та прийнятті рішень загальношкільної ваги (стосовно матеріально-технічного забезпечення, навчально-виховного процесу, дозвілля школярів тощо)? Чи існують прописані у шкільних документах процедури, які гарантують участь усіх учасників шкільного процесу в прийнятті рішень загальношкільної ваги? (приклад, цитати) Яким чином учителі, батьки та учні можуть ініціювати розгляд питання загальношкільної ваги? Упродовж останнього року які питання загальношкільного значення ініціювали до розгляду учителі? Батьки? Учні? Яким чином учасників шкільного процесу інформують про плани та рішення загальношкільної ваги? Як відбувається звітування по виконанню прийнятих рішень загальношкільної ваги?</p>			
<p>Рівень виконання стандарту</p>	<p>Учителі, учні й батьки не беруть реальної участі в прийнятті рішень загальношкільної ваги. Планування здійснює лише адміністрація.</p>	<p>Учителі й(або) учні, й(або) батьки беруть участь у прийнятті рішень щодо обмеженого кола питань.</p>	<p>Учителі, учні й батьки колегіально планують та ухвалюють рішення загальношкільної ваги.</p>	<p>Планування та прийняття рішень здійснюється з урахуванням інтересів та активної участі вчителів, учнів і батьків. Існує чітка процедура ухвалення рішень загальношкільної ваги. Шкільна спільнота отримує інформацію про плани та рішення, перед нею звітують про виконання рішень.</p>
<p>Стандарт</p>	<p>Індикатори</p>			

1.1.4 У школі усталені й діють процедури демократичного врядування.	<p>У яких шкільних документах прописані процедури врядування школою? Які демократичні цінності лежать в основі шкільного врядування? Як це відображається на практиці? (приклад) Хто може ініціювати рішення, які стосуються різних сфер функціонування школи? Як це відбувається? Як приймаються рішення у школі? Які процедури опротестування рішень існують у школі? Чи виникла потреба внести зміни до шкільних правил чи процедур упродовж останнього року? З яких причин? Хто їх ініціював? Як це відбувалося і які мало результати?</p>			
Рівень виконання стандарту	Усталені процедури демократичного врядування відсутні.	Процедури демократичного врядування формально прописані, але до них не звертаються.	Процедури демократичного врядування прописані і діють.	Процедури демократичного врядування прописані, діють і змінюються відповідно до потреб шкільної спільноти.
Стандарт	Індикатори			
1.1.5 У школі заохочують учнів створювати організації та групи за інтересами. Це сприяє демократизації процесу прийняття рішень у школі.	<p>Чи існують в школі учнівські організації чи групи за інтересами? Якщо так, то з чіткої ініціативи вони були створені? Якою була мета їх створення та чим вони займаються? Хто входить до їх складу? Скільки осіб? Які питання стосовно шкільного життя вони можуть ініціювати до розгляду? Які питання стосовно шкільного життя вони ініціювали до розгляду впродовж останнього року?</p>			
Рівень виконання стандарту	У школі відсутні організації та групи за інтересами і відсутнє бажання/потреба їх створювати.	Учнівські організації та групи за інтересами існують, створені з ініціативи та під керівництвом дорослих.	Учнівські організації та групи за інтересами існують, створені з урахуванням побажань (інтересів) учнів.	Учнівські організації та/чи групи існують, серед них є створені з ініціативи учнів. Вони беруть участь у прийнятті рішень загальношкільного значення.
Стандарт	Індикатори			
1.1.6 Стиль управління та менеджменту в школі демократичний. До процесу прийняття рішень долучаються різні зацікавлені особи, інформація про процес прийняття та про саме рішення є відкритою.	<p>В ухваленні яких управлінських рішень можуть брати участь учні, батьки та вчителі? Які рішення приймаються спільно? Як поширюється інформація про прийняте рішення? Які рішення ініціювали учні (батьки, вчителі) упродовж останніх 2 років? (наведіть приклади) Чи були вони прийняті?</p>			
Рівень виконання стандарту	Управлінські рішення загальношкільного значення ініціює й ухвалює адміністрація.	Управлінські рішення загальношкільного значення приймають з частковими/оказійними консультаціями та(чи) урахуванням інтересів	Управлінські рішення загальношкільного значення приймаються з консультаціями та урахуванням інтересів усіх	Управлінські рішення загальношкільного значення приймаються колегіально, з консультаціями та урахуванням інтересів усіх зацікавлених суб'єктів шкільного життя. Інформація про процес прийняття

		окремих зацікавлених суб'єктів шк. життя.	зацікавлених суб'єктів шкільного життя.	рішень відкрита. Існує процедура звітності по прийнятих рішеннях.
Стандарт	Індикатори			
1.1.7 Обмін публічною інформацією в школі прозорий, всі мають рівний доступ до інформації	<p>Яка інформація поширюється серед представників шкільної спільноти? Якими засобами поширюється інформація в школі? Наскільки доступні шкільні документи усім учасникам шкільного процесу? Які медіа існують у школі? Хто створив ці медіа та хто забезпечує їхнє функціонування? Наскільки учасники шкільного процесу ознайомлені з поширюваною публічною інформацією? Які канали зворотного зв'язку існують у школі? Яким чином про них інформують суб'єктів шкільного життя? Як вони використовують ці канали?</p>			
Рівень виконання стандарту	Публічна інформація доступна частково.	Публічна інформація доступна.	Публічна інформація доступна й пояснюється усім суб'єктам шкільного життя.	Публічна інформація доступна й пояснюється усім суб'єктам шкільного життя. Вона обговорюється, існують канали зворотного зв'язку.

1.2. Відносини у школі відображають соціальну рівність, солідарність, толерантність та повагу до прав людини (відносини «вчитель – вчитель», «учень – учень» тощо)

Стандарт	Індикатори			
1.2.1 У школі існують і працюють правила, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ до навчально-виховного процесу для всіх учнів, вчителів та інших членів колективу, без огляду на походження, культурну ідентичність, стиль життя чи переконання.	<p>В яких шкільних документах записані правила, що гарантують рівне ставлення? (приклад)</p> <p>Які цінності виражаються у цих правилах?</p> <p>Як і коли були ці правила запроваджені?</p> <p>Чи існують в школі процедури реагування в ситуації нерівного ставлення?</p> <p>В чому вони полягають?</p>			

Рівень виконання стандарту	Правила, що гарантують рівне ставлення та рівний доступ до навчально-виховного процесу членів шкільного колективу прописані.	Правила, що гарантують рівне ставлення та рівний доступ до навчально-виховного процесу членів шкільного колективу прописані. Розроблена система заходів, які популяризують цінності толерантного ставлення.	У школі розроблена система заходів, які популяризують цінності толерантності та рівного ставлення. Розроблена процедура реагування на ситуації нерівного ставлення.	У школі існують правила, які гарантують рівне ставлення та рівний доступ. Розроблена, діє й оновлюється відповідно до вимог часу процедура реагування на випадки дискримінації, нерівного ставлення
Стандарт	Індикатори			
1.2.2 Учасників навчального процесу вчать протистояти дискримінаційним чи принизливим діям або розповсюдженню неправдивої інформації у школі.	Які програми чи заходи існують в школі з метою запобігання дискримінації? (приклади) Чи мали місце в школі випадки дискримінації? (якщо так, наведіть приклади) Яка була реакція школи в цих випадках? Яким чином відбувається заохочення рівного ставлення та реагування на вияви дискримінації? Яким чином учні можуть повідомляти про випадки дискримінації чи приниження? Чи роблять вони це?			
Рівень виконання стандарту	Проблема протистояння дискримінаційним чи принизливим діям або розповсюдження неправдивої інформації у школі не піднімається.	Проблема протистояння дискримінаційним чи принизливим діям або розповсюдження неправдивої інформації у школі порушується формально, на рівні виховного процесу (бесіди, виховні години, тощо).	У школі існують окремі проекти, програми та розробляють заходи з метою запобігання дискримінації. Проводяться тренінги з дотичної тематики.	У школі існують окремі проекти, програми та розробляють заходи з метою запобігання дискримінації. Проводяться тренінги з дотичної тематики. Розроблені механізми реагування на вияви дискримінації. Культура школи не толерує виявів дискримінації.
Стандарт	Індикатори			
1.2.3 Шкільна інфраструктура та фізичне середовище сприяють рівним відносинам, повазі до прав людини, формують відповідальність та забезпечують участь у житті школи.	Чи існує в школі інфраструктура, яка уможливує доступ та користування приміщенням особами з особливими потребами? Чи можуть учні та батьки впливати на облаштування шкільного простору? Чи є у школі приміщення, в яких можуть відбуватися зустрічі та дискусії? Чи можуть учні самостійно вирішувати про облаштування класу та клубу? Чи туалетні кімнати в школі забезпечують належну інтимність та безпеку?			
Рівень виконання стандарту	Шкільна інфраструктура та фізичне середовище не забезпечує рівні потреби.	Шкільна інфраструктура створює рівні можливості.	Шкільна інфраструктура створює рівні можливості; батьки та учні впливають на облаштування шкільного простору.	Шкільна інфраструктура створює рівні можливості; батьки та учні впливають на облаштування шкільного простору, учні можуть самостійно впливати на прийняття рішень щодо облаштування шкільного середовища.

1.3. Конфлікти вирішуються мирним шляхом із залученням усіх сторін

Стандарт	Індикатори			
<p>1.3.1 У школі встановлені і діють процедури мирного та партиципаторного вирішення конфліктів, протидії дискримінації та цькуванню (буллінгу, мобінгу), в тому числі правила дисципліни.</p>	<p>Які основні правила поведінки в школи та де вони записані? Кого вони стосуються? Чи вносилися у них зміни, коли та яким чином? Чи існує у школі прописана система впливу? Як вона називається? Як школа оцінює її ефективність? Яка система оцінки поведінки існує у школі? Яким чином вона була створена? Як школа регулює вирішення конфліктів? Як школа протистоїть цькуванню учнів? Чи проводилися спеціальні заняття із формування навичок попередження конфліктів, дискримінації та цькування, медіації упродовж 2 останніх років? Чи ухвалила школи спеціальні документи та процедури, які стосуються вирішення конфліктів? (приклади) Як в школі поширюються знання та вміння мирного вирішення конфліктів та протидії дискримінації? Як школа залучає батьків, учнів та вчителів до попередження конфліктів, дискримінації та цькування?</p>			
<p>Рівень виконання стандарту</p>	<p>Правила дисципліни прописані.</p>	<p>Правила дисципліни прописані, є процедури вирішення конфліктів та протидії дискримінації.</p>	<p>Правила дисципліни прописані, поширюються знання щодо мирного вирішення конфліктів та протидії дискримінації. У вирішенні конфліктів провідну роль відіграє адміністрація та педколектив.</p>	<p>Правила поведінки для усіх суб'єктів шкільного життя чіткі, зрозумілі, виконуються і змінюються із урахуванням потреб. Розроблено спеціальні документи та процедури, які стосуються вирішення та попередження конфліктів. Діє шкільна система медіації.</p>

II. Сфера змін: освіта для демократичного громадянства і прав людини у навчально-виховному процесі

2.1. Школа інтегрувала принципи і підходи ОДГ/ОПЛ у зміст навчальної програми

Стандарт	Індикатори
<p>2.1.1 Викладання ОДГ/ОПЛ у рамках окремого предмету.</p>	<p>В рамках якого окремого предмету викладається тематика ОДГ/ОПЛ? Чи викладається цей предмет в рамках інваріантної чи варіативної складової навчального плану? Які його компоненти та обсяги годин? В яких класах викладається цей предмет, для скількох осіб? На яких темах вчителі акцентують увагу та чому? Хто розробляв програму викладання цього предмету – це програма офіційна чи авторська/модифікована?</p>

Рівень виконання стандарту	Тематика ОДГ/ОПЛ викладається у рамках окремого предмету в межах державної програми лише у старших класах.	Тематика ОДГ/ОПЛ викладається у рамках окремого предмету в межах державної програми для обмеженої вікової категорії.	Тематика ОДГ/ОПЛ викладається у рамках окремого предмету в межах державної програми з застосуванням принципу наступності, а також існують предмети на вибір, які стосуються цієї тематики.	Викладання тем ОДГ/ОПЛ відбувається як в рамках окремого предмету інваріантної складової навчального плану, так і окремих варіативних курсів із застосуванням принципу наступності. Педагогами розроблена авторська (модифікована) програма, що довела свою ефективність на практиці.
Стандарт	Індикатори			
2.1.2 Компонент ОДГ/ОПЛ включено до низки шкільних предметів.	У програму викладання яких предметів включена тематика ОДГ/ОПЛ? Скільки вчителів включають тематику ОДГ/ОПЛ у викладання свого предмету? Які предмети вони викладають? Чи викладаються ці предмети в рамках інваріантної чи варіативної складової навчального плану? На яких темах вчителі акцентують увагу? На думку вчителів, які результати включення компоненту ОДГ/ОПЛ в низку предметів? Чи існують авторські (модифіковані) програми з компонентами ОДГ/ОПЛ? З яких предметів? Наскільки вони успішні?			
Рівень виконання стандарту	Компонент ОДГ/ОПЛ включена тільки до програми спеціалізованих предметів суспільних курсів («Людина і світ», «Правознавство», тощо).	Тематика ОДГ/ОПЛ включена до предметів суспільно-гуманітарного циклу.	Тематика ОДГ/ОПЛ включена до більшості програм.	Тематика ОДГ/ОПЛ включена до більшості програм. Викладання ведеться як за офіційної програмою, так педагогами розроблена авторська програма(и), що довела свою ефективність на практиці.
Стандарт	Індикатори			
2.1.3 Тематика ОДГ/ОПЛ включена у навчальну програму комплексно і систематизовано (міждисциплінарний підхід)	Чи існують зв'язки між різними предметами в тематиці ОДГ/ОПЛ? Яким чином відстежуються тематичні зв'язки ОДГ/ОПЛ між окремими предметами? Як учителі співпрацюють у питанні викладання тематики ОДГ/ОПЛ? Чи об'єднане викладання тематики ОДГ/ОПЛ однією цілісною програмою? Якщо так, чому було вирішено розробити методiku включення тематики ОДГ/ОПЛ в низку предметів? Хто розробив методiku викладання та хто її затвердив? Як довго реалізовується викладання комплексної програми (чи підходу)? Чи вносилися якісь зміни? Які результати її реалізації? Який вплив програми (чи підходу) на учнів?			
Рівень виконання стандарту	Комплексне викладання тематики ОДГ/ОПЛ у школі відсутнє.	У школі існує домовленість між учителями кількох дисциплін щодо	В школі існує комплексний підхід до викладання тематики ОДГ/ОПЛ та існує ефективна методика	В школі ефективно реалізується комплексна програма з тематики ОДГ/ОПЛ, зміст якої оновлюється відповідно до вимог часу. Вчителі активно

		включення тематики ОДГ/ОПЛ у їхні предмети.	включення вище зазначеної тематики до більшості шкільних курсів.	співпрацюють в рамках реалізації програми. Програма ефективно впливає на всіх суб'єктів навчально-виховного процесу.
Стандарт	Індикатори			
2.1.4 Посібники Ради Європи з ОДГ/ОПЛ використовуються у проведенні уроків	Які посібники з ОДГ/ОПЛ використовуються у школі? На яких предметах? У яких класах? Скільки вчителів їх використовують? Які теми з посібників найчастіше використовуються? Які вправи найчастіше використовуються? (приклади) Як вчителі оцінюють придатність посібників до викладання? Чи посібники Ради Європи використовуються учнями (батьками)? Які? З якою метою? Які посібники з ОДГ/ОПЛ є в школі і у якій формі? (паперова, електронна)			
Рівень виконання стандарту	Посібники Ради Європи не використовуються	Посібники Ради Європи використовуються епізодично при вивченні окремих тем	Посібники Ради Європи використовуються в межах окремих предметів	Більшість вчителів використовують посібники Ради Європи, колегіально оцінюють придатність посібників до викладання

2.2. Позакласна робота направлена на популяризацію демократичних принципів і поваги до прав людини

Стандарт	Індикатори			
2.2.1 У школі реалізують проекти та ініціативи, спрямовані на популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини і їхнє усталення.	Які проекти у сфері ОДГ/ОПЛ було реалізовано в школі за останні два роки? Як з'явилася потреба у їх реалізації? Скільки осіб та хто був задіяний у їх реалізації? Чи реалізовувалися проекти з ініціативи учнів? Які? На кого були спрямовані проекти у сфері ОДГ/ОПЛ? Які результати цих проектів? Який довгостроковий вплив цих проектів на школу та громаду?			
Рівень виконання стандарту	В школі та громаді не реалізуються спільні проекти та ініціативи спрямовані на усталення й популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини.	Проекти та ініціативи спрямовані на усталення й популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини реалізуються у школі за ініціативи окремих педагогів.	Проекти та ініціативи спрямовані на усталення й популяризацію принципів демократії та поваги до прав людини реалізуються у школі за спільної ініціативи педагогів, учнів та батьків.	Проекти, спрямовані на усталення принципів демократії та поваги до прав людини реалізуються за спільною ініціативою педагогів, учнів та батьків. Проекти реалізуються за межами школи (мають вихід на ширшу громадськість).

2.3. Підходи і методи ОДГ/ОПЛ використовуються у навчально-виховному процесі

Стандарт	Індикатори			
2.3.1 У навчально-виховному процесі під час викладання	Яким методам навчання й виховання вчителі надають перевагу? Які методи вони вважають найкориснішими?			

тем ОДГ/ОПЛ застосовуються активні методи викладання та навчання	Які методи активного викладання використовують вчителі у процесі викладання тем з ОДГ/ОПЛ? Як часто вони їх використовують? Для чого вчителі використовують інтерактивні методи викладання та навчання? Які методи викладання, що розвивають компетентності співпраці, критичного мислення, аналізу проблем використовуються у школі? (приклади) Які умови для застосування активних методів існують у школі (динамічний простір)?			
Рівень виконання стандарту	Вчителі переважно застосовують пасивні методи навчання.	Вчителі використовують активні та інтерактивні методи навчання.	Вчителі свідомо надають перевагу активним та інтерактивним методам навчання.	Вчителі свідомо надають перевагу активним та інтерактивним методам навчання, розвивають компетенції співпраці, критичного мислення, аналізу проблем під час викладання тем ОДГ/ОПЛ.
Стандарт	Індикатори			
2.3.2 У вчителів є можливості професійного розвитку у сфері ОДГ/ОПЛ	Чи відвідували вчителі упродовж останніх 2 років навчальні курси з викладання демократичного громадянства та освіти з прав людини? Які це були заходи та форма? Скільки вчителів пройшли це навчання та з яких предметів? Як вчителі використовують набуті вміння у своїй професійній діяльності? (приклади) Які потреби вчителів у цій сфері? Чи існують форми вдосконалення професійних умінь учителів у межах школи? Які?			
Рівень виконання стандарту	Учителі не мають змоги самостійно вибирати, чи відвідувати навальні курси з викладання демократичного громадянства та освіти з прав людини.	Окремі вчителі пройшли навчання з ОДГ/ОПЛ у рамках державної системи.	Учителі мають доступ до різних форм професійного розвитку, в тому числі недержавних курсів та навчальних програм.	Учителі мають доступ до різноманітних курсів і навчальних програм, в тому числі недержавних, і реалізують здобуті знання. Налагоджено обмін досвідом у межах школи.
Стандарт	Індикатори			
2.3.3 Учні та батьки мають можливість обирати окремі предмети, навчальні теми, форму домашнього завдання, методи оцінки тощо, надаються можливості спільного навчання та взаємної оцінки	Батьки та учні впливають на вибір предметів, тем навчання, форми домашнього завдання та метод оцінки? (приклади) Яким чином батьки та учні вносять свої пропозиції? Як приймається рішення у цих випадках? Чи учні знають критерії оцінки перед виконанням завдання? Які заняття, у школі проводяться учнями чи батьками? На яких предметах (якими вчителями) застосовується спільне навчання? На яких предметах (якими вчителями) застосовується взаємне оцінювання?			
Рівень виконання стандарту	Вплив учнів та батьки на навчально-виховний процес формально прописаний у шкільних документах, але фактично відсутній.	Учні та батьки впливають на вибір профільного навчання, тем для самостійних чи індивідуальних досліджень.	Учні та батьки впливають на навчально-виховний процес стосовно окремих предметів (варіативної складової). Вони знають і розуміють критерії оцінювання.	Учні та батьки мають вплив на те, які предмети вивчають діти в межах варіативної складової. Вони знають і розуміють критерії оцінювання і мають можливість спільного навчання.

III. Зв'язки, партнерство та співпраця з місцевою громадою

3.1. Представники школи організуються і діють, щоб вирішити місцеві й глобальні проблеми (у сфері екології, правосуддя, боротьби з бідністю, миротворчої роботи тощо)

Стандарт	Індикатори			
3.1.1 У школі проводять заходи, спрямовані на вирішення проблем у громаді та підтримку громадських інтересів.	Які заходи, спрямовані на громаду, реалізовано в школі упродовж останніх двох років? З чиєї ініціативи? На вирішення яких проблем вони були спрямовані? Хто брав участь у їхній реалізації? Скільки осіб? Які результати цих заходів? Який вплив цих заходів? На які групи мешканців? Які довготермінові ефекти мали ці заходи?			
Рівень виконання стандарту	У школі не проводять заходи, спрямовані на вирішення проблем у громаді та підтримку громадських інтересів.	Заходи у школі проводили за односторонньою ініціативою.	Заходи у школі проводили за спільною ініціативою школи і місцевої громади.	У школі проводять заходи за спільною ініціативою й у співпраці з місцевою громадою; вони спрямовані на вирішення проблем у громаді та підтримку громадських інтересів
Стандарт	Індикатори			
3.1.2 У школі існують ініціативні групи чи організації, які об'єднують різні зацікавлені сторони задля вирішення проблем, що постали перед громадою.	Які організації чи групи існують в школі? Які організації чи групи займаються вирішенням проблем місцевої громади? Хто ініціював їх створення? Які особи беруть участь у діяльності цих груп/організацій? Хто це і скільки їх? Які проблеми було вирішено/спробували вирішити? (прикладі) Які результати їхньої діяльності?			
Рівень виконання стандарту	У школі не існують ініціативні групи чи організації, які займаються вирішенням проблем місцевої громади.	Ініціативні групи чи організації, які займаються вирішенням проблем місцевої громади, існують формально, з ініціативи адміністрації.	Ініціативні групи чи організації, які займаються вирішенням проблем місцевої громади, існують у школі з ініціативи учнів і(або) вчителів і об'єднують тільки представників колективу школи.	У школі існують ініціативні групи чи організації, які об'єднують різні зацікавлені сторони задля вирішення проблем, що постали перед громадою.
Стандарт	Індикатори			
3.1.3 Учителі, учні та батьки долучаються до діяльності місцевих організацій громадянського суспільства.	Хто з учителів, учнів та(чи) батьків бере участь у діяльності місцевих організацій громадянського суспільства? Скільки осіб? У роботі яких організацій та в яких ролях вони залучені? На що ці особи можуть впливати? Які рішення залучені особи ухвалюють? Які результати їхньої діяльності? (прикладі)			
Рівень виконання стандарту	Учителі, учні та батьки не беруть участі у	Місцеві організації громадянського суспільства	Учителі, учні та батьки беруть участь у діяльності	Учителі, учні та батьки беруть участь у діяльності місцевих

	діяльності місцевих організацій громадянського суспільства.	долучають учителів, учнів та батьків до своєї діяльності в ролі споживачів послуг.	місцевих організацій громадянського суспільства.	організацій громадянського суспільства, ініціюють і впливають на їхні рішення.
Стандарт	Індикатори			
3.1.4 Школа сприяє участі школярів у житті громади та в суспільних дискусіях.	Яким чином учні школи беруть участь у громадському житті? Скільки учнів бере активну участь у громадському житті? Чи проводяться суспільні дискусії (дебати, круглі столи, тощо) за участі школярів? На які теми? Скільки учнів брали у них участь? Як школа популяризує ідею участі та сприяє участі учнів у житті громади? В якій формі та хто цим займається? На які рішення в громаді можуть впливати школярі?			
Рівень виконання стандарту	Школярі не беруть участі у житті громади.	Школярі залучені до життя громади, але не розуміють сенсу своєї участі.	Школярі залучені добровільно, розуміють сенс своєї участі.	Школярі залучені добровільно, розуміють сенс своєї участі й самі пропонують ініціативи в житті громади.

3.2. Школа встановила партнерські зв'язки з місцевою адміністрацією, місцевими організаціями громадянського суспільства; це сприяє поглибленню демократичної участі й залучення на місцевому рівні

Стандарт	Індикатори			
3.2.1 Школярі залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді.	Чи залучають органи місцевого самоврядування учнів до процесу прийняття рішень, що їх стосуються? Які формальні структури, які представляють молодь, існують у громаді? Чи беруть участь учні школи у їхній діяльності, якщо так, то коли та скільки їх? З яких питань шкільна молодь може брати участь у прийнятті рішень в громаді? Що мотивує учнів брати участь та співпрацювати з місцевою громадою? Як відбувається врахування думки молоді під час прийняття рішень у громаді? Чи школярі ініціювали розгляд проблем у громаді? З яких питань і чи успішно?			
Рівень виконання стандарту	Школярі не залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді.	Школярі залучені формально.	Школярі залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді добровільно, розуміють свою роль.	Школярі залучені до співуправління молодіжною сферою у місцевій громаді, розуміють свою роль, самі ініціюють розгляд проблем.
Стандарт	Індикатори			
3.2.2 Партнерів регулярно запрошують до школи з метою участі у різних заходах та у ході прийняття рішень щодо розвитку школи.	Яких партнерів має ваша школа? Які партнери беруть участь у житті школи? Хто ініціює запрошення партнерів? Яким чином їх запрошують? У чому полягає участь партнерів у житті школи? Як партнерів долучають до реалізації різних заходів у школі? (приклад) У яких шкільних заходах партнери брали участь впродовж останнього року? В організації (плануванні) яких шкільних заходів партнери брали участь впродовж останнього року? Який був розподіл ролей і обов'язків? У прийнятті яких рішень зі шкільного життя партнери беруть участь? (приклад)			

Рівень виконання стандарту	Партнерів не запрошують до школи.	Партнерів запрошують бути присутніми на вже зорганізованих шкільних заходах.	Партнерів регулярно запрошують до школи з метою організації та участі у різних заходах.	Партнерів регулярно запрошують до школи з метою планування, організації та участі у різних заходах; вони включені у процес ухвалення рішень щодо розвитку школи.
Стандарт	Індикатори			
3.2.3 Партнери регулярно запрошують учителів, учнів та батьків до організації спільних заходів та у ході прийняття рішень.	<p>До яких спільних заходів партнери запрошують учителів, учнів, батьків? (приклади)</p> <p>Які партнери запрошують учителів, учнів та(чи) батьків до участі в спільних заходах?</p> <p>В якій якості запрошуються вчителі? Учні? Батьки?</p> <p>Які партнери запрошують учителів, учнів та(чи) батьків до організації спільних заходів?</p> <p>У яких заходах партнерів представники школи брали участь упродовж останнього року?</p> <p>Хто саме брав участь у цих заходах і у якій ролі?</p> <p>Які спільні заходи провела школа з партнерами упродовж останнього року?</p> <p>Як проходить комунікація та інформування про спільні заходи партнерів і школи?</p> <p>У чому полягала співпраця з організації спільних заходів?</p> <p>До ухвалення яких рішень партнери залучають представників школи? (приклади)</p>			
Рівень виконання стандарту	Партнери не запрошують представників школи на свої заходи.	Партнери запрошують представників школи бути присутніми на вже зорганізованих заходах.	Партнери запрошують представників школи до організації та участі в заходах.	Партнери регулярно долучають представників школи до планування, організації та участі в заходах, а також до процесу ухвалення рішень.
Стандарт	Індикатори			
3.2.4 Школа має домовленості чи угоди про співпрацю з організаціями громадянського суспільства, ЗМІ, представниками бізнесу та органів самоврядування.	<p>Чи має школа укладені домовленості/угоди про співпрацю? З ким?</p> <p>Яка мета співпраці з вказаними партнерами?</p> <p>Який характер цієї співпраці? (приклад)</p> <p>Як здійснюється оцінка цієї співпраці?</p> <p>Хто і як ухвалює рішення про співпрацю?</p> <p>Хто є ініціатором домовленостей (угод)?</p> <p>Чи ці домовленості/угоди переглядають у відповідності до вимог часу?</p>			
Рівень виконання стандарту	Домовленості чи угоди про співпрацю з громадськими організаціями, тощо, не укладено.	Домовлено сті існують, але не працюють.	Школа має підписані угоди про співпрацю з організаціями громадянського суспільства, ЗМІ, представниками бізнесу та органів самоврядування. Співпраця відбувається відповідно до угод.	Співпраця з організаціями громадянського суспільства, ЗМІ, представниками бізнесу та органів самоврядування прописана, є системною, має стратегічне бачення. Є процедури внесення змін до угод й домовленостей.
Стандарт	Індикатори			
3.2.5 Відносини між партнерами рівні та недискримінаційні й ґрунтуються на принципах демократії та поваги до прав людини.	<p>На яких умовах школа співпрацює з партнерами?</p> <p>Чи існують прописані правила, які регулюють відносини між партнерами? (приклади)</p> <p>Хто прийняв ці правила?</p> <p>На яких принципах ґрунтуються ці правила? (приклади/цитати)</p>			

	<p>Яка процедура вирішення конфліктних питань міститься у цих правилах? (цитати) Як ці правила гарантують рівність сторін та недискримінаційне ставлення? (цитати) Як дотримуються ці правила? Чи виникали проблеми у відносинах з партнерами? Чого вони стосувалися? Які рішення були прийняті для вирішення цих проблем? Наскільки партнери задоволені результатами та умовами співпраці?</p>			
Рівень виконання стандарту	Правила, які регулюють стосунки між партнерами, не існують.	Правила, які регулюють стосунки між партнерами, прописані, проте не гарантують рівних та недискримінаційних відносин.	Правила, які регулюють стосунки між партнерами, прописані, ґрунтуються на принципах демократії та поваги до прав людини й гарантують рівні та недискримінаційні відносини між партнерами.	Правила, які регулюють стосунки між партнерами, прописані, ґрунтуються на принципах демократії та поваги до прав людини й гарантують рівні та недискримінаційні відносини між партнерами. Вони передбачають процедури внесення змін. У свої діяльності на них покликаються обидві сторони.
